

A parlagi sas (*Aquila heliaca*) síkvidéki megtelepedése, különös tekintettel az 1985 és 1995 közötti időszakra

Bagyura János*, Fatér Imre, Szitta Tamás & Haraszthy László

*Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület (MME)

H-1121 Budapest, Költő utca 21.

*E-mail: bagyura.janos@mme.hu

A KORAI PARLAGISAS-ADATOK

A következőkben a parlagi sas (*Aquila heliaca*) állományában, valamint elterjedésében az elmúlt 120 évben bekövetkezett változások jelentősebb adatait foglaljuk össze. Fontosnak tartjuk kiemelni, hogy csak a jelentősebb események általános ismertetésére törekszünk, és tudjuk, hogy a súlypontos megállapítások érdekében ennél részletesebb elemzésre lenne szükség. A 20. század elején még egész Európában általános volt, hogy a ragadozó madarakat „káros” állatoknak tartották, ezért kifejezetten ajánlották irtásukat. Ennek a téves és rendkívül káros szemléletnek elsősorban az volt az alapja, hogy a „hasznos” vadat, illetve „hasznos”

énekesmadarakat zsákmányoló ragadozók csak károsak lehettek. A ragadozó madarak ilyen módon való megítélése évszázadok alatt felbecsülhetetlen károkat és pusztulást okozott.

A korabeli könyvek szerzői a parlagi sas élőhelyeit részletesen leírták, de állományadatokat nem közöltek.

„A rónaságot s alantibb hegyvidéket kedveli. [...] különösen Titel, Eszék vidékén gyakori. A puszták kutágasain őrt álló szárnyas rabló.” (LÁZÁR 1874)

„Hazánkban főként a Duna és Tisza környékén fekvő nagyobb összefüggő erdőkben gyakori; de leggyakrabban fordul elő a Bánságban. – Főként az élőhelyek s rónák erdeit lakja. Mint fészkelő észleltetett

1. ábra: Parlagi sas (*Aquila heliaca*) fészke, egy fiókával (Bükk, Cserépfalu térsége, 1982. július 8.) (fotó: Bagyura János) / Nest of the Eastern Imperial Eagle with one nestling

a Bánságban, továbbá Veszprémmegyében s a Szerémségben. A Bakonyban többször akadtak fészke-re.” (LAKATOS 1882)

„Hazánkban a parlag sas leginkább a Fruska-Gorában, úgy a Titeltől délnek terjedő Duna rész ligeteiben és szigetein, valamint a delibláti homokszivaton, ritkábban a Bakony- és Vértes-hegységben és Erdélyben is fészkel. Fehérmegyében többször láttam – egy ízben négy darabot együtt – a Venczei tó környékén, Lovasberénynél, Csalánál...” (CHERNEL 1899)

„A parlagi sas (*Aquilinus heliaca*) nem oly veszedelmes vadpusztító ugan, mint a kőszáli sas, mindamellert vadászati szempontból bátran a legkártekonnyabb orvmadarak közé számíthatjuk és még jó, hogy manapság már nagyon megcsappant számban mutatkozik és az ország déli részén, egykori bő előfordulási helyének gócpontjában is sokkal gyéreb-ben tűnik fel (kimérgezték!), mint hajdan, mikor egy-egy terebélyesebb fán fél tucat is deelt. Az Alföldön ugan nem mérgezték ki, de azért mégis ritkaság számba megy ma már. Elüzte a »kultura« ezt is, mint sok más szárnyast. Még az eke fel nem turta az ősi gyepet s az Alföld térei legnagyobb rész-t a »puszta« jellegével szakadtak bele a kék végtelenségbe, abban az időben, mondom, ez a nemes ma-dár is gyakrabban megkereste a puszták kutágasait, mert akkor ürge is több volt, mint most, amit annyira szeretett, hogy lejárt érte a Szlavon-, Szerém- és Bosnyák hegyekről csikósoknak, gulyásoknak adni vizitet. Abban az időben tehát sokkal ismertebb és »népszerűbb« is volt, mint ma már s nem egy nótá-ba foglalata bele a nép szája a puszták sasmadarát, dalolva a többek közt hogy:

*Kutágasra szállott a sas,
Engem rózsám ne csalogass!...*

Ma már hallgat róla a nóta s azt is kezdik felejte-ni, hogy valamikor pusztai sas volt a neve. De így csak a pásztorok, meg a csikósok nevezték; a pa-raszt másképp hivta: neki gémissas, meg határsas volt s ma is az még imitt-amott az Alföldön a neve, mivelhogy a határhalmok, dombok, »kunhalmok« te-tejében szokta hosszu elmélkedéseit, delelőjét tartani, ha a pusztai kutak csupjában nem dangubázhat-ta által a rőfhosszu órákat...” (LAKATOS 1910)

„Azonban e mellett az is tény, hogy lent a délvidé-ken, tehát elterjedési körének gócpontjában, hol ál-landó fészkelési helye s mindenek dacára még elég bő előfordulásuk is van, szenzációs zsványkodásá-ról keveset tudnak s tényleg nem is sok vizet zavar ottan, ellenkezőleg inkább csak mint hasznos ürge-pusztító tűnik fel.” (LAKATOS 1910)

„Hazánknak leginkább a déli részén honos; az or-szág északi tájain ritkább. Az Al-Duna, Dráva és Száva közti erdőkben költ. Állandó rendes költő a Fruska-Gorában, úgy a Titeltől délre terjedő fo-lyóvidék ligetei és szigetein és a delibláti homoksi-vatagon. Továbbá, mint fészkelő észleltetett Erdély-ben és észleltetett a Bakony és Vérteshegységben is. Mint pusztai madár feltűnik a Hortobágyon, Buga-con, a szegedi pusztai erdők és nagy marhajárások területein is stb.” (LAKATOS 1910)

„A Parlagi sas a kisebb nagyobb folyókkal átszelt síkságok madara, azonban a hegyi erdőkben is ott-hont talál, ha azoknak közelében jó táplálkozást nyújtó síkságok, fennsíkok, vagy széles folyóöl-gyek vannak. Keleten a steppéken is odahaza van, itt pusztai madár, viszont pl. Erdélyben a közép-hegységek madara. [...] Különösen szereti az olyan legelőterületeket, illetve steppéket, s az ilyen terü-letek melletti hegyvidékeket, ahol sok az Ürge és Hö-rcsög.” (NAGY 1943)

Figyelembe véve a parlagi sas korabeli elterjedésé-vel és élőhelyével kapcsolatos leírásokat, a zsákmá-nyállatok feltételezett előfordulását, a lőjegyzékek, valamint az egyéb publikációk adatait, a 20. század kezdetén (jelenlegi határainkon belül) a faj állomá-nyát akár több száz pár-ra is becsülhetjük. Viszont az azt követő évtizedekben a különböző veszélyez-tető tényezők hatására – amelyek közül legjelen-tősebb a mérgezés lehetett – a parlagisas-állomány drasztikusan lecsökkent.

AZ ELSŐ ORSZÁGOS RAGADOZÓMADÁR-FELMÉRÉS (1949–1950)

A nappali-ragadozómadarak állományainak első felmérését a 20. század közepén szervezték meg ha-zánkban, ennek során elsősorban a ritka fajokkal kapcsolatos adatokat gyűjtötték össze. A Magyar Állami Erdőgazdasági Üzemek Igazgatóságának Vadászati Osztálya 1949 tavaszán kiadott rende-lete az állami területekre kötelezően előírta a raga-dozómadár-fészkek felmérését. Összesen 79 beje-lentést kaptak, amelyeket Bástyai Lóránt és Pátkai Imre dolgozott fel. A szervezőknek – a korabeli le-hetőségeket figyelembe véve – valamennyi fészket nem volt lehetőségük felkeresni, de a ritka fajok fészkeinek egy részét ellenőrizték. A publikációban látható térkép alapján a parlagi sas országos állo-mányát mindössze öt pár-ra becsülték. A Vértesben egy, a Budai-hegységben (Telki térségében) egy, a Bükkben egy, a Zempléni-hegységben pedig két párat ismertek (PÁTKAI 1954). Bizonyára volt számos olyan pár, amelyet nem sikerült felderíteniük, de lényegesen több biztosan nem lehetett. Ugyanakkor

ezek az adatok a faj hazai elterjedéséről fontos információt szolgáltatnak. Különösen érdekes, hogy a fajok döntő többségét hegyvidéken vagy összefüggő erdős területeken találták meg. Mi lehetett ennek az oka? Szinte biztosra vehető, hogy a sík vidéken és a hegyvidéken történt dúvadirtás hatékonyságának a különbsége volt a legjelentősebb tényező. Hegyvidéken elsősorban nagyvadra – golyós fegyverrel – vadásztak, ezért ott kevésbé volt fontos az apróvadás területeken konkurenciának számító ragadozó madarak gyérítése. A sík vidéki, apróvadás gazdag területeken az évtizedeken keresztül folytatott rendkívül intenzív dúvadgyérítés hatására a ragadozó madarak állománya minimálisra csökkent, a hegyvidéki populációkból pedig csak kevés maradt meg (BAGYURA *et al.* 2019).

A PARLAGISAS-ÁLLOMÁNY FELTÉRKÉPEZÉSE (1974–1985)

A Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület (MME) és az állami természetvédelem célzott és hatékony védelmi erőfeszítéseinek eredményeként a parlagi sas hazai fészkelőállománya az 1980-as évektől kezdve lassan, de folyamatosan növekedett.

Nagy valószínűséggel 1985-ben következett be az az állapotot, amikor az akkori parlagisas-párok mindegyike ismertté vált. Ebben az időszakban 14 fészkelőpárt ismertünk, ezek kizárólag hegyvidéken költöttek (HARASZTHY & BAGYURA 1993). Időközben sorra létesítették a nemzeti parkokat, megnőtt a védett természeti területek száma és kiterjedése. Ezzel párhuzamosan a korábban hozott természetvédelmi és környezetvédelmi intézkedések hatására, a korábbihoz képest nagyságrenddel lecsökkent a ragadozó madarak mérgezése és lelővése az apróvadás területeken. Ennek eredményeképpen a hegyvidéki fészkekből kirepült fiatal parlagi sasok fokozatosan elfoglalták először a hegyvidékekhez közeli, majd a távolabbi sík vidéki élőhelyeket.

AZ ELSŐ SÍK VIDÉKEN KÖLTŐ PARLAGISAS-PÁROK ADATAI

Kápolna (Heves megye)

Bagyura János 1982. március 6-án Kápolna térségében, a szántóföldek fölött párban nászrepülő parlagi sasokat figyelt meg. Ugyanott 1989. június 11-én – egy félig kiszáradt nemes nyáron

2. ábra: Parlagi sas (*Aquila heliaca*) fészke sík vidéken, akácán (Kápolna térsége, 1990) (fotó: Bagyura János) / Nest of the Eastern Imperial Eagle in lowlands, on Black Locust

3. ábra: Parlagi sas (*Aquila heliaca*) fészke nyárfán (Sarud, 1994) (fotó: Fatér Imre) / Nest of the Eastern Imperial Eagle on poplar

(*Populus* ×) – egy lakott parlagisas-fészket talált, amelyből két fiatal sikeresen kirepült. A költő madarak zavarásának elkerülése érdekében a fiókákat nem gyűrtük meg. A fészkek többéves lehetett, ezért feltételezhető, hogy ugyanebben a fészkekben már a korábbi években is költhettek parlagi sasok. Feltételezésünket egy helyi vadász is megerősítette, aki szerint a saspár már évek óta ott volt, de a költés sikeréről információt ne tudott adni (SZITTA TAMÁS *pers. comm.*). Ez volt az első sík vidéki pár, amelyet a Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület adatbázisába regisztráltunk. Később ez a pár rendszeresen akácfasorban, fehér akácra (*Robinia pseudoacacia*) rakta a fészket.

Ezzel a párral kapcsolatban két érdekes történetünk is van. 1993-ban a sasok egy vékony akácfa csúcsába raktak új fészket, amely egy rendkívül erős szélviharban leborult és néhány méterrel lejjebb egy másik ágvillaiban fennakadt. A földön egy összetört tojást találtunk. Néhány napra rá a tojó kb. 300 m-re az eredeti fészektől egy átlagostól kisebb fészke maradványban kotlott, vagyis a második tojást már az új fészkekbe rakta, ahonnan Bagyura János később egy fiatal sikeresen kirepülését állapította meg.

A másik érdekes történet, az alábbi: a Szentistvánbaksa térségében kézre került parlagisas-fiókákat 1994-ben „kalandos körülmények között” ennek a párnak a pótköltéséből származó fiókája mellé adoptáltuk. Ekkor sikerült bizonyítanunk, hogy

megfelelő szakértelemmel az ember által nevelt, egyértelműen szelíd (*imprint*) sasfióka is sikeresen be tud illeszkedni vad társai közé (BAGYURA ÉT DUDÁS 1996).

Sarud (Heves megye)

Fatér Imre 1988. április 7-én Sarud térségében talált három „böhönc” nyárfa (*Populus* sp.) egyiken egy hatalmas saszészket (*később ez lett az ún. „háromfás fészkek”*), amelyben egy sas kotlott és a párja is a közelben volt. 1989. február 28-án megmutatta a fészket Szitta Tamásnak, és akkor bizonyosodott be minden kétséget kizáróan, hogy parlagisas-pár költ ezen a területen. 1989. április 15-én már egy új, szintén nyárfára épült fészkekben kotlott a fiatal tollruhás tojó, 1990-ben pedig egy akácfaon költött. 1989. május 25-én és 1990. június 2-án is két-két záptojást találtak a fészkekben (Szitta Tamás és társai). 1991-ben egy nagy nyárfára épített műfészkekben (*ún. „jelfás fészkek”*) két fiókát repített ez a saspár és tudomásunk szerint ez volt a világon a faj első bizonyított és sikeres költése műfészkekben (Szitta Tamás és társai).

Ez a territórium az akkori Füzesabonyi Állami Gazdaság tepélypusztai üzemi vadászterületén volt. Godó Ferenc fővadász 1989. február 28-i közlése szerint, ez a „*rétisas-pár*” már 1983-ban vagy 1984-ben megtelepedett a területen, és azóta próbált költetni. 1987-ben kotlott, de a költés sikeréről nem volt információja, az első sikeres költést csak 1988-ban észlelte, amikor egy fiatal repült ki. A saspárral kapcsolatos adatgyűjtés és a sikeres költés érdekében az 1991–1994 közötti időszakban a helyi hivatásos vadásznak a Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület sikerdíjat (5000 Ft/év) fizetett (BAGYURA JÁNOS *pers. comm.*).

Mezőberény (Békés megye)

Réthy Zsigmond 1991-ben Békés megyében, a Mezőberény, Köröstarcsa és Bélmegyer által határolt térségben egy saspárt figyelt meg. Fészkek egy legelőn lévő idős nemesnyárfasoron épült 13 m magasan, csúcsközelben. A fészektől kb. 80 m-re egy igen forgalmas földút húzódik és hasonló távolságra egy gulyaállás is található Mindkét parlagi sas öreg tollruhás madár volt. 1992-ben a költésük sikeres volt, két fiatal repült ki (TÓTH IMRE ÉT PUSKÁS LÁSZLÓ *pers. comm.*). 1993-ban költési időszakban a fészkek közelében (vagy a fészkekről) az egyik sást bizonyítottan lelőtték (PUSKÁS LÁSZLÓ *pers. comm.*).

Szentistvánbaksa (Borsod-Abaúj-Zemplén megye)

Györffy-Villám András 1994. július 29-én Szentistvánbaksa térségében, a Hernád partján, egy

4. ábra: Fatér Imre és Bagyura János parlagisas-fészek megfigyelése közben (Sarud térsége, 1994) (fotó: Szitta Tamás) / Imre Fatér and János Bagyura observe an Eastern Imperial Eagle nest

horgász mellett egy szelíd, szárnyait próbálgató parlagisas-fiókára lett figyelmes. Az esetről tájékoztatta Bagyura Jánost, ezt követően Firmánszky Gábor, Frank Tamás és Petrovics Zoltán rövid nyomozás után, augusztus 1-jén elkobozták a fiókat (természetesen hatósági segítséggel). Közben kiderült, hogy eredetileg két, néhány napos fiókat szedtek ki egy fészekből a település határában. Később mindkét fiókat sikeresen adoptáltuk egy másik, Kápolna térségében lévő parlagisas-fészekbe (BAGYURA & DUDÁS 1996).

ÖSSZEFOGLALÁS

A fenti esetekből látszik, hogy a parlagi sasok sík vidéki megtelepedése több helyen párhuzamosan, és nagy valószínűséggel egymástól függetlenül történt. Az elmúlt évtizedekben a sík vidéken fészket foglaló parlagisas-párok aránya folyamatosan nőtt. A fenti eseteken kívül többször regisztráltak még hegyvidéki párok időszakos leköltözését a hegylábi peremterületre: a Vértesben az 1990–1994 közötti időszakban (VISZLÓ LEVENTE *pers. comm.*), a Zempléni-hegységben 1994-ben (FIRMÁNSZKY GÁBOR *pers. comm.*), a Börzsönyben pedig 1995-ben (DARÁNYI LÁSZLÓ *pers. comm.*). A hegyvidéki fészkekből kirepült fiatalok először a Bükkhöz, a Mátrához és a Zempléni-hegységhez

közeli mezőgazdasági területeken jelentek meg, később pedig Békés és Jász-Nagykun-Szolnok megyékben is költöttek, míg mára az Alföld jelentős részén fészkelnek már. Ezek a parlagi sasok elsősorban olyan élőhelyeket választottak, ahol kedvező zsákmányolási lehetőségük volt. Madártani szempontból érdekes, hogy a parlagi sasok – a ke-recsensólyomhoz (*Falco cherrug*) hasonlóan – a sík vidékek felé történő terjeszkedésükkel párhuzamosan fokozatosan elhagyták tradicionális hegyvidéki élőhelyeiket, ami több párhuzamosan ható tényezőnek köszönhető (HORVÁTH *et al.* 2011). A legfontosabb ok az volt, hogy a rendszerváltást követően átalakult a mezőgazdaság szerkezete, sok helyen drasztikusan csökkent a legelő állatok – elsősorban a juhok – száma. Ennek következtében a hegylábi részeken sok helyen megszűnt az ür-gék (*Spermophilus citellus*) élőhelye, és amint a legelők becserjésedtek, a parlagi sas fő tápláléka eltűnt a hegyvidéki fészkelőhelyek közeléből. Ezzel párhuzamosan a 20. század közepéhez képest jelentősen lecsökkent a ragadozók mérgezésének és illegális lelövésének a gyakorisága. Az elmúlt évtizedekben a sík vidéken fészket foglaló parlagisas-párok aránya folyamatosan nőtt. 2019-ben az országos szinten ismert 282 fészkelőpárból már csak hét pár (2,5%) fészkel a hegyvidéken (HORVÁTH MÁRTON *pers. comm.*).

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Köszönjük Darányi Lászlónak, Dudás Miklósnak, Frank Tamásnak, Firmánszky Gábornak, Ilonczai Zoltánnak, Puskás Lászlónak, Petrovics Zoltánnak, Tóth Imrének és Viszló Leventének a terepi adatok összegyűjtésében, Horváth Mártonnak pedig a cikk összeállításában nyújtott segítségét.

IRODALOM

BAGYURA J. & DUDÁS M. (1996): Ember által nevelt parlagi sas (*Aquila heliaca*) fiókák adoptálása. *Túzok* 1(2): 87–89.

BAGYURA J., PROMMER M., CSERKÉSZ T., VÁCZI M. & TÓTH P. (2019): A kerecsensólyom (*Falco cherrug*) állományváltozásának okai az elmúlt 120 évben, különös tekintettel a 2007–2018 közötti időszakra. *HELIACA* 15: 49–66.

CHERNEL I. (1899): *Magyarország madarai különös tekintettel gazdasági jelentőségükre*. Második könyv. Tüzetes rész. *Magyarország madarainak leírása, elterjedése és életrajza*. Magyar Ornithologiai Központ, Budapest.

HARASZTHY L. & BAGYURA J. (1993): Ragadozómadár-védelem az elmúlt 100 évben Magyarországon. *Aquila* 100: 105–121.

HORVÁTH M., SZITTA T., FATÉR I., KOVÁCS A., DEMETER I., FIRMÁNSZKY G. & BAGYURA J. (2011): Population dynamics of the Eastern Imperial Eagle (*Aquila heliaca*) in Hungary between 2001 and 2009. *Acta Zoologica Bulgarica* Suppl. 3: 61–70.

LAKATOS K. (1882): *Magyarország nappali orvmadarai*. Burger Gusztáv, Szeged.

LAKATOS K. (1910): *Magyarország orvmadárfaunája*. (Nappali és éjjeli ragadozók.). Engel Lajos, Szeged.

5. ábra: Szentistvánbaksa térségében elkobzott parlagisas-fióka 1994-ben (*Aquila heliaca*) (fotó: Bagyura János) / Nestling of the Eastern Imperial Eagle confiscated in the area of Szentistvánbaksa in 1994

LÁZÁR K. (1874): *Hasznos és kártékony állatainkról*. I. rész. *Emlősök, madarak, hüllők*. Szent-István-Társulat, Budapest. /Házi könyvtár XVII./

NAGY J. (1943): *Európa ragadozó madarai. A baglyok és vágómadarak, a sólymok, kányák, ölyvek, sasok, héják és keselyük nemzetségei*. Tiszántúli Madárvédelmi Egyesület, Debrecen.

PÁTKA I. (1954): Ragadozómadár-kutatások az 1949. és 1950. években. *Aquila* 55–58: 75–79.

BREEDING OF THE EASTERN IMPERIAL EAGLE (*AQUILA HELIACA*) IN LOWLANDS WITH SPECIAL REGARD TO THE PERIOD BETWEEN 1985 AND 2019

Taken into account all the written records dealing with the species' former distribution, habitat, distribution of its main prey species, hunting lists and other publications, we estimate the population size of the Eastern Imperial Eagle (*Aquila heliaca*) to have been several hundred pairs in the early 20th century within the current borders of the country. In the following decades, as a direct effect of different threatening factors, of which poisoning being the most significant, the species' population size had shrunk a great deal. Most certainly numerous undiscovered pairs existed at that time, however, the

total number should be within the same order of magnitude. At the same time, these pieces of information provide us invaluable data on their distribution in the country. Thanks to effective protection measures the breeding population started to grow gradually from the 1980s onwards. This had led to their return to the lowlands as well. It occurred at several locations at the same time, most likely independently from each other. In the past decades, the ratio of lowland breeders has been growing annually. In 2019, of the national population of 282 pairs only seven (2.5%) remained in the mountains.